

ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ: СТРУКТУРНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Розкрито методологічні підходи до визначення інноваційних засад соціально-економічного розвитку регіону. Проаналізовано інституціональну структуру сучасного інноваційного простору, стан фінансування інновацій та соціально-економічних програм. Надано пропозиції щодо покращання руху соціально-економічних процесів на інноваційних засадах.

Ключові слова: інноваційний простір, фінансування програм розвитку, соціально-економічний розвиток регіону, інституціональні аспекти, інтелектуальна власність.

Сучасні форми господарювання ґрунтуються на науково-технічних досягненнях науково-технічного прогресу в усіх галузях і сферах суспільного життя, включаючи галузі управління та соціально-економічного розвитку. Соціально-економічна динаміка суспільних процесів забезпечується такими інноваційними засадами: оновленням засобів виробництва продукції, виникненням нових послуг, стрімким захопленням інформаційного простору. Так, експрес-огляд наукового фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського терміну “інноваційний” надає близько 1000 бібліографічних джерел, автори кожного з яких мають власне бачення одиниці виміру предмета дослідження, але одноставно наголошують на поширенні інновацій як інституціонального об’єкта. Механізми посилення інноваційного характеру соціально-економічного розвитку регіону передбачають проведення виміру якостей структурованості та глибини інституціоналізації стану інфраструктури, програмного забезпечення, фінансової надійності тощо.

Наприкінці ХХ ст. в економічно розвинутих країнах відбулося формування нового механізму розвитку – національних інноваційних систем, яким властивий саморозвиток, використання наукових і технологічних досягнень, поширення наукомістких форм виробництва. Інноваційні моделі розвитку економіки надають безумовні переваги з лідерства на світових ринках товарів і послуг, а для країн, яким не вистачає власних природних багатств, стають найважливішим засобом забезпечення їхньої економічної безпеки та соціально-економічного прогресу [1].

В основі інноваційної форми розвитку – впровадження сучасних наукових досліджень, науково-конструкторських розробок, технологій, інформаційних мереж [2]. Інноваційна продукція вміщує результати інтелектуальної праці людини в суспільно доцільних напрямках – соціальному, виробничому, споживчому, екологічному тощо [3]. У колишньому СРСР існувала досить розвинута система підтримки науково-технічного розвитку. Зокрема згадуються науково-технічні бюро, патентні відділи практично у кожному великому підприємстві машинобудівної галузі, обласному виші тощо [4].

Для інновацій потрібен високий науково-технічний потенціал, освіченість суспільства, виробнича база для впровадження нових ідей у господарську практику. Однак розмаїтість чинників господарювання призводить до видозмін не лише форми здійснення інновацій, а й докорінної трансформації суттєвих ознак суспільного розвитку, зокрема показників соціально-економічної динаміки, наприклад, якщо кінцевий результат стає зовсім іншим, ніж проголошені цілі, чи втрачає суспільну доцільність. Тому набувають актуальності систематизація інноваційних чинників як засад розвитку регіону за соціально-економічними орієнтирами, виявлення їхніх сутнісних ознак у сучасних умовах.

Мета статті полягає у систематизації інноваційних засад соціально-економічного розвитку й дослідженні їхніх сутнісних ознак структурованості та інституціоналізації.

В основі суспільного руху завжди є людські ідеї, творчий розум, вольові рішення. Інформаційне збагачення людства відбувається досить швидко (відповідно до різних розрахунків упродовж двох років кількість інформації зростає удвічі). Але думки чи ідеї народжуються різноманітні, неоднаково можна спрямувати особисті здібності творчої людини, результати її життєвого пошуку. Саме новітні ідеї інноваційного характеру спроможні покращити суспільне життя, спрямувати вектор соціально-економічного розвитку.

Але стихійні механізми переходу до ринку майже повністю зруйнували надбудову соціалістичного способу виробництва, його наукову структуру. Та й сам господарський механізм виявився непристосованим до ринкових умов функціонування. Виробничі комплекси країни не витримали конкуренції з іноземними товаровиробниками, а продукти інтелектуальної власності за кишеньковими схемами зникали з території, де їх було створено. Ці руйнівні чинники призвели до суттєвого падіння показників соціально-економічного розвитку практично у всіх регіонах. Поступове повернення до свідомих важелів впливу на суспільство, виробничі об'єкти, працівників господарства та підприємців дає надію щодо стабілізації соціально-економічного стану кожного з регіонів.

Сьогодні простежується не лише стабілізація суспільного руху, а й певний імунітет господарського комплексу до зовнішніх потрясінь, навіть до поширення кризових процесів з-за кордону. Настав час говорити про відновлення науково-технічної надбудови суспільного виробництва в ринкових умовах як інноваційного фактора соціально-економічного руху. Тож більше уваги приділяється інноваційним формам розвитку господарства та соціальної сфери регіонів.

Базовим елементом інноваційного розвитку є об'єкт права інтелектуальної власності (ІВ) – право особи (фізичної, юридичної) на результат інтелектуальної, творчої діяльності. Лише незначна частка об'єктів права ІВ обертається в офіційній формі патентів, свідоцтв, інші існують об'єктивно та стають найвпливовішим чинником суспільного розвитку. Багато об'єктів ІВ потрапляють на так звані вторинні ринки інновацій – фінансові, енергетичні, управлінські тощо, де переробляються з набуттям нового змісту та організаційної форми. Але нескінченна множина суб'єктів, що захоплюються інноваційної творчістю, перебуває у взаємовідносинах через систему інноваційних відносин.

Інноваційні відносини – це будь-які взаємовідносини, що складаються між особами – суб'єктами інноваційного простору у зв'язку зі створенням і використанням об'єктів інновацій. Такими відносинами можуть бути різні групи суспільних відносин, що складаються та існують у межах інноваційного простору, зокрема відносини власності на об'єкт інновацій, економічні, організаційно-правові, моральні та ін.

Інноваційний простір – це специфічне довкілля, в якому перебувають суб'єкти інноваційної діяльності, відносини між ними, отримані інноваційні результати та продукція. До нього включено такі елементи або складові: 1) об'єкти інновацій – основна ланка в інноваційній діяльності; 2) суб'єкти інноваційних відносин; 3) системний комплекс взаємовідносин між елементами інноваційної діяльності. Властивості такого простору сьогодні стають визначальним чинником соціально-економічного розвитку.

До інноваційного простору включено також обов'язкові складові, що об'єктивно існують усередині та нормативне тлумачення яких наводиться у законодавчих актах. Змістова наповненість саме нормативного тлумачення визначає характер розвитку системи інноваційних відносин та формує якість інноваційного простору регіону [4, 5]: інноваційна інфраструктура – це сукупність підприємств, організацій, установ, їхніх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо); інноваційна культура – це складова інноваційного потенціалу, що характеризує рівень освітньої, загальнокультурної і соціально-психологічної підготовки особистості та суспільства загалом до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку економіки країни на інноваційних засадах; інноваційна продукція – це нові конкурентоспроможні товари чи послуги, що відповідають вимогам, встановленим законом.

Специфічність сприйняття інноваційних засад розвитку регіону потребує класифікації та чіткого визначення параметрів, у яких можна формувати властивості інноваційного простору. Найпоширенішими з них є ті, що використовуються для більшості суб'єктів інноваційної діяльності, зокрема показники офіційної статистики та державних органів влади [6; 7]. Координатними вимірами та оцінками інноваційного простору регіону можна вважати такі зведення:

1) кількість спеціалізованих вчених рад регіону із захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук – K_1 ;

- 2) кількість наукових видань, які акредитувала Вища атестаційна комісія України як фахові з опублікування результатів наукових досліджень – K_2 ;
  - 3) кількість науково-дослідної тематики вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів Криму – K_3 ;
  - 4) кількість наукових конференцій, семінарів, що проводяться в регіоні, – K_4 ;
  - 5) спільна участь у заснуванні, редагуванні наукових видань Вищої атестаційної комісії України – K_5 ;
  - 6) співавторство у наукових монографіях, працях – K_6 ;
  - 7) участь у роботі міжнародних наукових товариств – K_7 ;
  - 8) виступи співробітників з науково-популярними лекціями, проведення бесід тощо – K_8 ;
  - 9) участь у виставкових заходах – K_9 ;
  - 10) популяризація мистецтва, художньої творчості, проведення фотовиставок – K_{10} ;
  - 11) тематичні виставки наукової та науково-популярної літератури – K_{11} ;
  - 12) кількість наукових установ регіону з контактною інформацією – K_{12} ;
  - 13) наукові кадри – K_{13} ;
  - 14) кількість наукових організацій за галузями наук – K_{14} ;
  - 15) кількість докторів наук – K_{15} ;
  - 16) кількість кандидатів наук – K_{16} ;
  - 17) обсяг наукових та науково-технічних праць, виконаних власними силами організацій (підприємств), за видами праць – K_{17} ;
  - 18) витрати наукових організацій (підприємств) на виконання власними силами наукових та науково-технічних праць за видами праць – K_{18} ;
  - 19) обсяг наукових та науково-технічних праць, виконаних власними силами наукових підприємств, за галузями наук – K_{19} ;
  - 20) розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних праць за джерелами фінансування – K_{20} ;
  - 21) кількість виконаних наукових та науково-технічних праць – K_{21} ;
  - 22) кількість інноваційно активних промислових підприємств за видами економічної діяльності – K_{22} ;
  - 23) загальний обсяг інноваційних витрат у промисловості – K_{23} ;
  - 24) розподіл обсягу фінансування інноваційної діяльності у промисловості – K_{24} ;
  - 25) частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, – K_{25} ;
  - 26) впровадження прогресивних технологічних процесів та освоєння виробництва нових видів продукції у промисловості – K_{26} ;
  - 27) кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, – K_{27} ;
  - 28) обсяг реалізованої інноваційної продукції – K_{28} ;
  - 29) частка Автономної Республіки Крим у загальному обсязі наукових і науково-технічних праць, виконаних власними силами, за видами праць в Україні – K_{29} ;
  - 30) частка Автономної Республіки Крим в Україні за показниками інноваційної діяльності – K_{30} ;
  - 31) забезпеченість організацій (підприємств) засобами обчислювальної техніки за регіонами – K_{31} ;
  - 32) забезпеченість суб'єктів простору нормативно-правовим підґрунтям – K_{32} ;
  - 33) технологічна забезпеченість інноваційного розвитку регіону – K_{33} ;
  - 34) кількість зареєстрованих об'єктів права інтелектуальної власності – K_{34} ;
  - 35) $K_{35-1} \div K_{35-34}$ – відповідні виміри, приведені до територіальної пропорції регіону (або чисельності жителів, кількості наукових установ тощо);
  - 36) кількість працівників, які пройшли стажування у вітчизняних установах (освіти, державного управління, місцевого самоврядування, виробничих структурах тощо) – K_{36} ;
  - 37) кількість працівників, які пройшли стажування у закордонних установах, вивчали досвід формування певних секторів інноваційного простору зарубіжних територій – K_{37} .
- Водночас сукупність наданих показників характеризує ступінь інституціоналізації інноваційного простору, його властивості щодо задоволення сучасних вимог соціально-економічного характеру. Структурні показники розвитку інноваційного простору базуються

на кількісному вимірі окремих елементів. Так, важливим показником структурованості регіональних інновацій є територіальний поділ ядроутворювальних елементів – спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій згідно з картою регіону, що закріплені за відповідними науковими та навчальними закладами. Приклад структурної характеристики за цією ознакою по містах АР Крим наведено нижче (з шифром спецради та нумерацією її наукових спеціальностей):

м. Севастополь:

- Севастопольський національний технічний університет МОНМС України: К 50.052.01 – 05.03.01 технічні; Д 50.052.02 – 05.13.03, 05.13.07, 05.13.06 технічні; К 50.052.03 – 05.08.05, 05.09.03, технічні; К 50.052.05 – 03.00.02 фізико-математичні.
- Морський гідрофізичний інститут НАН України: Д 50.158.01 – 11.00.08 географічні; Д 50.158.02 – 04.00.22 фізико-математичні.
- Інститут біології південних морів ім. О. О. Ковалевського НАН України: Д 50.214.01 – 03.00.17 біологічні.
- Севастопольський національний університет ядерної енергії та промисловості Міністерства енергетики та вугільної промисловості України: К 50.851.04 – 05.01.02 технічні;

м. Сімферополь:

- Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського МОНМС України: Д 52.051.01 – 09.00.03, 09.00.04 філософські; К 52.051.02 – 01.04.05, 01.04.07, 01.04.11 фізико-математичні; К 52.051.03 – 11.00.01, 11.00.11, 11.00.02 географічні; К 52.051.04 – 03.00.13, 03.00.02 біологічні; Д 52.051.05 – 10.01.02, 10.01.04 філологія; Д 52.051.06 – 08.00.03, 08.00.04 економічні; К 52.051.07 – 23.00.02, 23.00.05 політичні; К 52.051.09 – 26.00.02 культурологія.
- Національна академія природоохоронного і курортного будівництва МОНМС України: К 52.079.01 – 05.23.01, 05.23.05 технічні; К 52.079.02 – 08.00.05, 08.00.06 економічні; Д 52.079.03 – 21.06.01 технічні.
- Кримський державний медичний університет ім. С. І. Георгієвського МОЗ України: Д 52.600.01 – 14.01.02, 14.01.10, 14.01.11 медичні; К 52.600.02 – 14.01.03, 14.03.01, 14.03.02, 14.03.09 медичні.
- Південний філіал “Кримський агротехнологічний державний університет” НУБРіПК КМУ: К 52.805.01 – 08.00.04 економічні; Д 52.805.02 – 06.01.14, 16.01.09 сільськогосподарські; К 52.805.03 – 05.05.11 технічні.
- Республіканський ВНЗ “Кримський інженерно-педагогічний університет” МОНМС України: К 52.132.01 – 08.00.03 економічні;

м. Ялта:

- Інститут винограду і вина “Магарач” НААН України: Д 53.365.01 – 06.00.08 сільськогосподарські; Д 53.365.02 – 03.00.20, 05.18.07 технічні.
- Нікітський ботанічний сад Національного наукового центру НААН України: Д 53.369.01 – 03.00.05, 03.00.20 біологічні.
- Кримський республіканський НДІ фізичних методів лікування та медичної кліматології ім. І. М. Сеченова: Д 53.610.01 – 14.01.27, 14.01.33 медичні.
- Республіканський ВНЗ “Кримський гуманітарний університет”: К 53.130.01 – 13.00.01, 13.00.04 педагогічні.

Проте не всі з цих показників відображають участь інновацій у соціально-економічних процесах. Соціально-економічний розвиток регіону на інноваційних засадах слід відрізняти від поняття “розвиток інноваційної діяльності в регіоні”, що передбачає активізацію процесів саме інноваційного характеру, які розвиватимуться в регіоні, збільшення кількості інноваційно активних суб’єктів господарювання, творчих установ з вироблення інноваційної продукції тощо.

Сьогодні, коли від якості управління соціально-економічним розвитком регіону залежить результативність державних заходів з модернізації економічної системи країни, вибір механізму управління регіональним розвитком і напрямів його вдосконалення набуває особливої актуальності. Реформування господарського комплексу України в період економічних трансформацій принципово змінило положення регіонів у загальній системі продуктивних сил. Сформувалася об’єктивна необхідність активізації участі держави в

управлінні соціально-економічним розвитком регіонів як адміністративно-територіальних одиниць на засадах, що мають інноваційні ознаки: сприяння вирівнюванню рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, подальшого регіонального економічного зростання, стійкого соціального розвитку.

Посилення ролі регіонів у загальнодержавному господарському комплексі, підвищення їхньої самостійності на основі активізації місцевого самоврядування й поширення інноваційних методів прийняття управлінських рішень визначають необхідність удосконалення методичного інструментарію управління процесами соціально-економічного розвитку регіонів на інноваційних засадах. Регіональна політика як провідний елемент державної участі може забезпечити поступальний, збалансований соціально-економічний розвиток регіонів, використовуючи новітні ідеї та технології управління. При цьому її ефективність багато в чому визначається мірою уваги, яка приділяється підтримці інновацій у системі господарювання та у соціальній сфері. Але в Україні здійснення ефективної регіональної соціально-економічної політики ускладнюється значною диференціацією та поляризацією розвитку регіонів з огляду на наявні природні ресурси, рівні і темпи їхнього соціально-економічного розвитку, відсутність у минулому власної вираженої стратегії ефективного використання економічного потенціалу у соціальних напрямках, значні диспропорції в територіальній структурі економіки, неефективне використання інноваційного потенціалу тощо [8].

Задля посилення інноваційних засад у соціально-економічному розвитку дедалі частіше використовують програмно-цільові методи управління [9]. У таблиці подано приклади регіональних програм розвитку інноваційної діяльності.

Таблиця

**Перелік регіональних програм розвитку інноваційного простору
Автономної Республіки Крим, тис. грн**

№	Найменування програми, дата і номер постанови ВР АРК	Вартість
1	Регіональна програма охорони та відтворення лісів, підвищення їх продуктивності та раціонального використання на 2005–2015 роки від 15.09.2004 № 1055-4/04	3 830,0
2	Програма розвитку водного господарства АР Крим на період до 2015 року від 17.11.2004 № 1121-4/04	4 340,0
3	Республіканська програма “Сейсмічна безпека” АРК захисту населення від потужних землетрусів на 2006–2015 роки від 16.11.2005 № 1506-4/05	732,4
4	Програма розвитку кардіо- і нейрохірургії в АРК на 2006–2010 роки від 16.11.2005 № 1507-4/05	2 734,6
5	Програма розвитку інвестиційної діяльності в АРК на період до 2010 року від 22.03.2007 № 387-5/07	4 313,5
6	Програма розвитку мінерально-сировинного комплексу АРК на період до 2010 року від 23.05.2007 № 450-5/07	5 035,0
7	Програма інноваційного розвитку АРК на 2008–2011 роки*	1 568,0
8	Програма розвитку промислового комплексу АРК до 2011 року*	10 000,0
9	Регіональна програма інженерного захисту територій АРК від зсувних, абразивних процесів, підтоплень, паводків до 2011 року*	1 300,0

Примітка. * – проект програми.

Складено за розрахунками автора згідно з фактичними умовами функціонування інноваційного простору у 2008 р.

Частиною Програми соціально-економічного розвитку АР Крим є перелік республіканських програм, що фінансуються з бюджету АР Крим і частково з місцевих бюджетів. Однак контроль за їх виконанням і результативністю викликає певні труднощі, зокрема з огляду на неповторність інноваційної продукції, складність пошуку аналогів для порівняння витрат на виробництво інновації тощо. Попри те, маємо позитивну динаміку розвитку промисловості, досягнення у соціальній сфері, інформатизації регіональної освіти та органів влади тощо.

З приводу інноваційності засад соціально-економічного програмування можна назвати такі недоліки.

1. У програмах не передбачено аналіз забезпеченості їх реалізації відповідними фінансовими ресурсами, що ускладнює оцінку інноваційності заходів та перспектив розбудови окремих сфер.

2. Часто навіть затверджені обсяги фінансування програм несвоєчасно забезпечуються реальними коштами.

3. Лише незначна кількість програм містить чітко обмежені інноваційні пріоритети соціально-економічного розвитку, переліки відповідальних осіб за виконання окремих етапів. Але в багатьох випадках етапів реалізації або немає взагалі, або їх перелік має декларативний характер.

4. Ні в програмах, ні в інших документах не передбачено чіткої послідовності контролю реалізації програм, немає показників, аналіз яких дав би можливість оцінити ступінь інноваційності тієї чи іншої програми або її етапу.

Не сприяє розвитку інноваційних засад відсутність урахування геоekonomічних процесів, єдиної методики розроблення, реалізації, контролю виконання та узгодження програм інноваційного розвитку різних рівнів та ієрархії управління (регіон, місто, район) за строками ресурсів фінансування тощо. Цей недолік посилюється ще й тим, що на сьогодні система статистичних показників не досить чітко характеризує саме інноваційність розвитку регіону.

Аналіз демонструє наявність значної диференціації інноваційної структури регіону, непропорційності розташування регіонального інноваційного простору, що перешкоджає соціально-економічному розвитку адміністративних територій, міст, районів. Потрібні зміни у механізмі перерозподілу фінансових ресурсів та прийняття управлінських рішень на регіональному рівні в бік посилення інноваційної спрямованості планів та програм, диференційованого підходу до організації регіональних інновацій, удосконалення інноваційної структури, подальшої інституціоналізації територіальної організації інновацій. Механізмом усунення диспропорцій інноваційного розвитку міст і районів Автономної Республіки Крим постають програми соціально-економічного розвитку республіки в цілому та її міст і районів зокрема. Зміцненню інноваційних засад у соціально-економічному розвитку має сприяти обрання його пріоритетів, цілей, посилення інноваційності фінансового забезпечення, удосконалення програмних засобів вирішення регіональних проблем. Істотні відмінності у соціально-економічному стані в різних містах і районах потребують розроблення аналітичного інструментарію для систематизації інституціональної структури інноваційного простору, пошуку інформації, необхідної для її діагностики та розроблення програм міського (районного) соціально-економічного розвитку.

Використані джерела

1. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / ред. кол. Б. Данилишин, Б. Патон, І. Вакарчук та ін. – К. : Парлам. вид-во, 2009.
2. *Герасимчук З. В.* Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації / З. В. Герасимчук ; НАН України ; Ін-т регіон. досліджень. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 528 с.
3. *Кондрашихін А. Б.* Координатні виміри інноваційного простору регіону / А. Б. Кондрашихін. – К. : ДЕТУТ, 2010. – 200 с.
4. Про інноваційну діяльність : закон України від 04.07.2002 № 40-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
5. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : закон України від 16.01.2004 № 433-IV // Транспортні інновації. – 2009. – № 1. – С. 46–52.
6. Статистичний щорічник Автономної Республіки Крим за 2010 рік / Головне управління статистики в Автономній Республіці Крим. – Сімф., 2011. – 639 с.
7. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.
8. Пріоритети та завдання розвитку економіки Криму : монографія / НАН України, Севастоп. міськ-держадмін., Акад. муніцип. упр. ; ред. Б. М. Данилишин. – Севастополь : Телескоп, 2010. – 200 с.
9. Державна програма соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим на період до 2017 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 № 1067.